

SCHÖPFLIN GYÖRGY

Ráció, identitás és hatalom

Európában a XVIII. század óta az egyik legjelentősebb vita arról folyik, hogy mi legyen a hatalom szervezőelve: a ráció vagy az identitás.¹ A vita azóta sem jutott nyugvópontra, a polémia újra és újra fellángol. A kérdés gyakorlatilag életünk valamennyi területére befolyással van, és kihat olyan mindennapos témákra, mint például az állampolgárság és a vele járó jóléti kedvezmények megszerzése. Az európai állampolgárság mint jogi, politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi elképzelés szintén e vita során született meg. Az európai identitás problémája, mely ugyancsak a vita egyik témája, hasonlóképpen igazolja ezeket a felvetéseket.

A vitában különféle álláspontok különíthetők el. Vannak, akik megkérdőjelezik a legitim identitáspolitikai létjogosultságát, vagy legalábbis megkísérlik jelentőségét a minimumra csökkenteni.² Ők előnyben részesítenék a teljes egészében a funkciókból észalapon levezethető jogokat. Azután ott vannak, akik egyes identitásokkal rokonszenveznek, másokkal viszont nem. Velük szemben sorakoznak fel az identitáspolitikusok, akik kitartanak amellett, hogy minden probléma az identitásból ered, és csak az identitás kritériumai alapján oldható meg. A vitának egyéb összetevői is léteznek, így a nyugati és a posztkommunista Európa jellege és gondolkodásmódja: hogy a két régiónak mennyire eltérő a politikához való viszonya; mennyire tartják fontosnak az identitást, és mekkora jelentőséget tulajdonítanak annak, amit tesznek.

Írásomban amellett érvelek, hogy a józan ész és az identitás szembeállítása tévedésen alapszik. Fogalmilag természetesen különböznek, ezért szétválasztásuk szükséges. De mindkettőnek megvan a létjogosultsága, és egyik sem kerülhet a másik fölé - sőt feltételezik egymást. Az alábbiakban megkísérelem összefoglalni, milyen dinamikus kapcsolatban áll egymással ráció és identitás, hogyan tartják fenn és erősítik egymást, és hogyan léteznek összetett és egymástól kölcsönösen függő helyzetben.

Röviden: a ráció segít a cselekvés, a következetesség, a felelősségre-vonhatóság, kiszámíthatóság természetének világos megértésében. Képesé tesz minket arra, hogy kérdéseket tegyünk fel a cselekedetek indítékaira, és behelyezzük azokat ismereteink rendszerébe. Az identitás ezzel szemben a közösséghez tartozást, a szolidaritást és a jelentések közösen birtokolt mintáit biztosítja az egyéneknek. Egy olyan körülhatárolt világot, melyben élni lehet, és amelyben mindenki magához hasonlónak tudhatja a többieket. Az identitás a hatalom mindkét említett szférájában jelen van.

Akár a ráció, akár az identitás figyelmen kívül hagyása zavart eredményez. Racionalitás nélkül fennáll a veszély, hogy a hatalom önkényé válik, és ez zűrzavart és félelmet kelt. De ha csupán a rációra hagyatkozunk, és tagadjuk az identitás létjogosultságát, az egyéneket elszigeteltségben hagyjuk, és azt a látszatot keltjük, hogy teljesen közömbös számunkra a morális dimenzió. Másrészt, ha minden cselekedetet, motivációt az identitáshoz kapcsolunk, az eredmény masszív leegyszerűsítés lesz, mely figyelmen kívül hagyja az egyént és a választás lehetőségét. A megoldást a kettő szintézisében kell keresnünk.

Ez a felfogás ellentmond az identitással kapcsolatos jelenlegi viták java részének. Ezekben ugyanis erősen érezhető az a szándék, hogy a józan ész és az identitást mint két, egymást kölcsönösen kizáró tényezőt tárgyalják, és az identitást okolják a világban felszínre törő problémák nagy részéért az etnikai tisztogatás csupán egy ezek közül. Sőt, az angolszász gondolkodás egyik sajátos változata szerint az identitáspolitikai egyszerűen irracionális, és ha majd az emberek visszatálnak „valódi” érdekeikhez, felhagynak az identitásukon alapuló követeléseikkel, és felismerik az egyetemes ésszerűséget.

Az ilyen típusú, észérveken nyugvó állításoknak számos intellektuális gyökerük van. Az egyik kétségkívül a felvilágosodás azon felvetése, hogy minden jogcímet, a hatalom összes formáját, a kiváltságok minden forrását alapos felülvizsgálatnak kell alávetni. A világ ugyanis a megismerés által halad előre. Önmagában véve semmi sem szent, semmi nem kerülheti el a szellem legfőbb intellektuális eszközét - az észérveken alapuló vizsgálatot. A liberális doktrína - mely szerint az egyének szuverének és felelősek saját sorsuk alakulásáért - ehhez az elképzeléshez kapcsolódik. Alapelve, vagyis az egyén szuverenitásának hangsúlyozása miatt szigorú kritikával él a kollektív identitások követeléseivel szemben. A marxizmus azután újabb elemmel járult hozzá mindehhez. Eszerint csak egyetlen eredeti ok és egyetlen, elsődleges identitás létezik: az egyének gazdasági érdekei. Szerintük minden legitim kollektív identitás ebből ered, és bármely más identitást a „hamis tudat” körébe soroltak. Mindezek az alapelvek és magyarázataik nagy hatással bírnak ma is, és igen gyakran kritika nélkül általánosan elfogadottnak tekintik őket.

A „hamis tudat”

A „hamis tudat” fogalma igen romboló volt, és belülről járult hozzá a marxizmus hanyatlásához. A liberalizmus hasonló veszélybe sodródik azáltal, hogy - különösen az újságírói értekezésekben - meggondolatlanul „irracionálisként” vagy „törzsiként” jellemzi és veti el az identitáspolitikai követeléseket. Elvi szinten a gond abból adódik, hogy e kategóriák lehetővé teszik alkalmazóik számára, hogy egyszerűen megkerüljék a problémát. Ez nem csupán intellektuális „vészkijárat”, de meghiúsít bármilyen komoly elmélkedést a tárggyal kapcsolatban. Mindez segít megérteni, hogy a marxizmus miért nem alakított ki soha semmilyen meggyőző és szociológiailag elfogadható elméletet a nemzetből. Ugyanis soha nem volt rá szüksége. Mindössze a „hamis tudat” címkéjével kellett ellátnia az etnicitás és a nemzeti érzés jelenségét, ezáltal a kérdés megoldottnak volt tekinthető. Politikai szinten - mivel „hamisnak” nevezte - kényszereszközökhöz folyamodott vele szemben. Amikor a kommunista vezetők önlegitimációjuk elvesztésének következtében többé nem alkalmazhatták a kényszert, intellektuálisan fegyvertelennek bizonyultak. Mindez kétségtelenül kulcsfontosságú szerepet játszott a Szovjetunió összeomlásában és Jugoszlávia felbomlásában is. Mondhatjuk úgy is, Milosevics és Gorbacsov között annyi különbség volt, hogy az előbbi értette a nacionalizmus lényegét, míg az utóbbi nem.

A marxista hagyomány e lényegi gyengesége annak összes vezetőjét befolyásolta. Lenin, aki az orosz és a többi Szovjetunióban élő etnikai csoport közül sok, sőt csaknem valamennyi kulturális intézményrendszerének kiépülését támogatta, ezt azért tette, mert szilárdan megvolt győződve arról, hogy az etnikai identitások másodlagos jelentőségűek, és a gazdasági fejlődés „elsődlegessége” folytán eltűnnek majd. Ahol ez mégsem következett be, ott erőszakot alkalmaztak. Jó példa erre Szultan Galijev félreállítása, aki kísérletet tett a marxizmus és a nem orosz nacionalizmus összeegyeztetésére. Szultan Galijevet még Lenin életében, 1923-ban kizárták a párból, Sztálin alatt pedig kivégezték.³ Az etnicitás tekintetében még a marxizmus legnyitottabb irányzata, az ausztromarxizmus is képtelen volt elvégezni a jelenség alapos, elméletileg összefüggő és kielégítő elemzését, azzal együtt sem, hogy Bauer és Renner gyakorlati tapasztalataira is támaszkodhatott. Ehelyett elfogadták, hogy a gazdasági identitások a kulturális identitások felett állnak, és még ha a kulturális intézkedések helyénvalóak is, azok nem válhatnak politikai követelések tárgyává.⁴

A liberalizmus tanainak az „irracionális némileg funkcionális eleme. Létrehoz egy kategóriát, mely nem igényel további kutatásokat, mivel irracionális - ez az okfejtés a körkörös logika ékes példája, ami így lezárja a megismerést, elveti a további kutatások szükségességét, és mellőzi a tudás gyarapításának követelményét. Mindez veszélyeket jelent a politika szereplőire nézve, mivel az identitáspolitikával szembekerülve, felkészültség

hiányában képtelenek megbirkózni a jelentkező problémákkal. Ennek jellemző bizonyítékait láthattuk például a jugoszláv utódállamok háborúit követő tárgyalások során.

A racionalitás hegemoniája

Visszatérve a racionalitás elsődlegességét megalapozó filozófiai áramlatokhoz: a XX. század történelmi eseményeinek következtében pozíciójuk megerősödött. A náciizmus és a fasizmus veresége, majd az ezt követő európai integrációs törekvések erőteljesen háttérbe szorították az identitások követelését. Sokan úgy gondolták, hogy a náciizmus az identitáspolitikák szükségszerű velejárója és automatikus következménye volt- mivel az etnicitás nacionalizmushoz, az utóbbi pedig a náciizmushoz vezet -, ezért az identitáspolitikák vereségét érthetően nagy megkönnyebbüléssel fogadták. A Jean Monnet-paradigmát erre adott válasznak tekintették: olyan intézményeket kell létrehozni, amelyek felülemelkednek az európai nemzetek identitásán, ezáltal lehetetlenné teszik egy újabb háború kirobbanását a kontinensen. A hidegháború biztosította, hogy Nyugat-Európa fenntarthassa az egység nagyon magas fokát, míg Közép- és Kelet-Európát a szovjet megszállás és a kommunizmus térhódítása ugyancsak egységessé tette.

Az állam által betöltött szerep is hozzájárult ahhoz a meggyőződéshez, hogy a racionalizmus egyre inkább tért hódít. Nyugaton úgy tűnt, hogy az állam jól működik. A jóléti állam sikeresen megbirkózott a szegénység és a szűkölködők problémájával, mely megkeserítette a két világháború közötti éveket. Valójában-bár ritkán tárgyalták a kérdést ilyen megközelítésben - Nyugaton az állam szerepe megszűnt a bal- és a jobboldal polémiáinak tárgya lenni, az etatizmust mindkét oldal elfogadta. A hallgatóságos egyezség azt a feladatot ruházta az államra, hogy - bár nem a társadalom kizárásával, de - a racionalitás végső letéteményese legyen, és egyúttal azt a benyomást keltette, hogy a ráció végleg győzedelmeskedett. Az állam felsőbbségét az 1980-as évekig nem kérdőjelezték meg, bár a hatvanas évek -1968-ban tetőző - kihívása bizonyos területeken megváltoztatta a társadalom és az állam közötti kapcsolatot. Ebben a nagyon stabil rendben a kollektív identitások nem játszhattak jelentős nyilvános szerepet.

Az identitásokból fakadó nemzetközi konfliktusokat arra a hallgatóságos előfeltevésre hivatkozva lehetett elhárítani, hogy minden állam lényegében egyformán racionális. Ha mégis konfliktusok merültek fel, azokat rendezni lehetett észérveken alapuló vitákban, amelyekbe az identitás „irracionális” kérdéseit nem vonták be. Az identitásnak mint a politika egyik faktorának a figyelmen kívül hagyása eredményezte, hogy a nyugat-európai identitásokat kezdték egymáshoz hasonlóknak tekinteni. Ez volt és maradt máig - az európai integráció egyik alappillére.

Mindez azt az illúziót keltette, hogy az identitás mint a politikai hatalom, különösképpen a nacionalista politika forrása, a múlté - legalábbis, ami Európát illeti. Hallgatóságos egyetértés alakult ki a tekintetben, hogy beköszöntött a racionalitás kora, és az identitás - kivéve a kulturális önkifejezés ártalmatlan területét - többé már nem fontos. Fukuyama a „történelem vége tézisével nem tett mást, mint feltette a pontot az i-re az ilyen típusú felvetések körén belül, noha köztük kevés az olyan világosan kidolgozott elmélet, mint az övé. Ebben az összképben Észak-Írország, Baszkföld vagy Korszika csupán átmeneti rendellenességnek számított.

Ennek következtében az 1989 utáni Európa számos részén hirtelen felszínre törő etnonacionalizmus a Nyugat számára váratlan és nem szívesen látott jelenségnek számított. Az elit és a közvélemény egyformán híján volt a válaszok megfogalmazásához szükséges kognitív eszközöknek. Különböző elméletek - feltevések, előítéletek, illúziók - láttak napvilágot, hogy magyarázatot adjanak erre a látszólag megmagyarázhatatlan visszalépésre egy olyan világba, melyet Nyugat-Európa már régen eltűntnek hitt. Elfogadott normává vált a

történelem olyan közös ihletésű ideológiai magyarázata, amely felmenti a Nyugatot, és vádakkal illeti Közép- és Kelet-Európát, így például, hogy Közép- és Kelet-Európa mindig is (biológiailag?) „törzsi” volt, következésképpen az is marad. Ez a történelmietlen megállapítás meglehetősen rossz fényt vet a nyugati identitásra, amely képtelen megbirkózni a kommunizmus bukása után felszínre törő kihívásokkal.

1989 után tehát a Nyugatnak szembe kellett néznie egy példa nélkül álló kihívással, melyre nem voltak előzetesen kidolgozott receptjei. Egyszerre kellett Közép- és Kelet-Európa bevonásával újraegyesítenie Európát, ugyanakkor otthon átrendeznie a hatalmi viszonyokat. Elhasználódtak az 1945 és 1989 közötti elképzelések, melyekre egy igen szilárd rend épült fel. A fennálló hatalom egyre inkább kérdésessé vált, ahogy erősödött a követelés a képviselői demokrácia kiszélesítésére. A helyzet új egyensúly kialakítását kívánta meg racionalitás és identitás között. Az 1990-es évek ennek következtében sokkal képlékenyebbé váltak.

A helyzetet tovább súlyosbította a kommunizmus összeomlásának egyik váratlan következménye. Noha a kommunizmus nyilvánvalóan ellentmondásokkal átszótt rendszer volt - melyek végül is hanyatlásához vezettek-, a marxizmus-leninizmus jogot formált a felvilágosodás örökösének, sőt legkiválóbb és leginkább legitim örökösének a szerepére: Ebben az értelemben a kommunizmus és a nyugati demokráciák közötti küzdelem fenntartotta a racionalitás hegemoniáját az identitással szemben. Sem a liberalizmus, sem a marxizmus nem adott egyetlen következetes magyarázatot sem arra vonatkozólag, vajon miért léteznek még mindig kollektív identitások, és hogyan lehetnek még mindig hatással a politikára. A két irányzat inkább figyelmen kívül hagyta a jelenséget. Ennek megfelelően a kommunizmus vége egészében véve meggyengítette a racionalizmust, melynek messze ható következményei lettek a Nyugat számára is. Az identitáspolitikák felbukkanása új megközelítési módok kidolgozását követeli meg mind a racionalitás, mind az identitás természetére vonatkozólag. Az európai identitásról kialakított képet újra kell alkotni.

A posztkommunista fejlődés

Közép- és Kelet-Európában a probléma hasonló, bár a hozzá vezető út és az előzmények eltérőek. A szélsőségesen etatista kommunista rendszer száműzött minden más racionalitást, vagy legalábbis megkísérelte azt. Ezt sikerült is elérnie a civil társadalommal szemben, de nem volt képes komoly kárt okozni az etnicitásnak. Az összes racionalitás ráruházása az államra váratlan eredményhez vezetett - a kommunizmus bukása egyúttal a kommunista állam bukását jelentette.

Emiatt Közép- és Kelet-Európa a Nyugattól nagyon eltérő kiindulási helyzetben találta magát. Újra fel kell építenie egy államot, amely számon kérhető; gondoskodnia kell a civil társadalom kialakulásáról; módot kell találnia, hogy mindeközben fennmaradjon a társadalomban szükséges koherencia. Elkerülhetetlenül előtérbe került az etnicitás mint a publikus szféra leginkább megjeleníthető identitásformája, és magának követelte mindazokat a szerepeket, amelyekre valójában nem hivatott, mint például az állampolgárság kritériumainak meghatározását - vagyis az etnicizációt. Ebben az összefüggésben Közép- és Kelet-Európának szüksége van Európára, egy európai identitásra ahhoz, hogy stabilizálódhasson, koherenssé tegye rendszerét, és használható mintákat kapjon a polgári identitás helyreállításához.

A fentiekből világosan következik, hogy az ezredvéghez közeledve az európai identitás problematikájának megértéséhez magát az identitás fogalmát kell alapos vizsgálat tárgyává tennünk. Az 1989 utáni átalakulások megkövetelik, hogy elemzését a legnagyobb gondossággal végezzük el.

Jobban belegondolva, az „identitáspolitika” terminus félreértésre adhat okot, mivel az elnevezésből az következik, hogy létezik egy „nemidentitáspolitika” is. Ez természetesen értelmetlen, mivel azt feltételezi, hogy léteznek identitás nélküli politikai szereplők. Mindannyian rendelkezünk identitással, amely befolyásolja a politikához való viszonyunkat. Racionalitás és identitás szétválasztása inkább arra vonatkozik, hogy (bizonyos) emberek mit tekintenek kívánatos politikának.

Mindenkinek van identitása, mely által kapcsolódni képes ahhoz a közösséghez, amelyben él, s amelyet maga is formál. Lehetetlen elképzelni közösségek nélküli politikát, sőt a közösségbe nem tartozó emberi lényekre világszerte úgy tekintenek, mint nem egyenértékűekre. Ez a kitaszítottság, a száműzetés, az elszigeteltség, a remeteség, a marginalizáció drámája. Az egyének kisebb vagy nagyobb traumaként élik ezt meg, de ha maga a közösség szembesül identitása elvesztésével, annak beláthatatlan következményei lehetnek. A végeredmény az erkölcsi törvények lazulása, a széttűlés és a közösen birtokolt jelentések elvesztése lesz. A valóságban a közösségek bármit képesek megtenni, hogy elkerüljék a széthullás bekövetkeztét; mi több, a közösségek egyik jellegzetes vonása az állandó kulturális reprodukció. A kulturális reprodukció viszont kialakítja a saját belső racionalitását. Úgy is mondhatjuk, ez az a pont, ahol az identitáspolitika elkezdődik.

A kulturális reprodukció

Szemponktunkból a kulturális reprodukció kulcseleme, hogy megerősíti mindazon jelentéseket, melyek által a közösségek igyekeznek fenntartani létüket. Ezen a ponton fontos megértenünk, hogy a felvilágosodás követelte racionalitás ellenére - mely szerint minden alárendelendő a tudás gyarapításának, és minden dolog kritika tárgya lehet - valójában a közösségek mindenkor arra törekedtek, hogy létezésüket ne kérdőjelezhessék meg. Az élet bizonyos területeit, bizonyos folyamatokat és jelenségeket egyszerűen „normálisnak és természetesnek” fogadjunk el - ez az, amit Bourdieu *doxikus*nak nevez -, és ne kérdőjelezzük meg őket. Ez a mindennapi valóság, melyen keresztül a világot értelmezzük, az angolszász gondolkodói iskolák által olyannyira kedvelt „common sens”, avagy józan ész hatóköre. Ebben a közegben az identitás cselekedeteink minden aspektusában jelen van, ezért éppúgy nem vonhatjuk ki magunkat az identitáspolitika alól, mint ahogy magunktól nem tudunk repülni.

A megállapítás következményei messze hatóak, mivel megingatnak néhány gyakran hangoztatott nyugati előfeltevést, ugyanakkor ellentmondanak a posztkommunista világ néhány bevett tételének. Nyugaton általános feltételezés, hogy létezik „jó” és „rossz” identitáspolitika: a nemek, a fajok és a bevándorlók etnikus identitását elfogadják, bármely más identitást azonban károsnak, elmaradottnak vagy törzsinek tekintenek. Közép és Kelet-Európában sokak számára elfogadhatatlan, hogy etnikai identitásuk viszonylagos és nem eredendően adott, jóval inkább mesterséges, mint velük született. Az adott megismerési rendszerben élők számára az etnicitás bizonyossága megtámadhatatlannak és vitán felülinek tűnik. És ezek a bizonyosságok mindaddig megmaradnak, amíg az állam és a civil társadalom elég erős ahhoz, hogy az etnicitás gyengeségéhez szükséges rendet biztosítsa.

A gondolat, hogy az eltérő identitások (nemi szerepek, bevándorlók etnicitása, faj) számos vonásukban hasonlítanak, visszautasításra talál a legtöbb mai nyugati és demokratikus elképzelésben, különösen a nyugat-európai baloldalnál.

Identitások és a baloldal

Az előbb elmondottak rövid magyarázatot igényelnek. A baloldal hagyományosan a felvilágosodás kori racionalitás legjelentősebb letéteményesének tekinti magát. E

hagyományt átítatja az osztály mindenekfelettségének gondolata, vagyis hogy függetlenül a „nemzettől” mindenki hasonló, aki munkát végez, és hogy a társadalmi osztály és a gazdasági tevékenység jóval egyetemesebb minden más sajátosságánál. Bár - mára ez már nyilvánvaló - a XIX. század gazdaságának története nem ezt bizonyítja.

Ez volt mind a szociáldemokrácia, mind a kommunizmus baloldali hagyománya, bár mindkettő időnként (egyre gyakrabban?) engedményt tett a nem gazdasági identitásoknak. A valóságban mindez elkerülhetetlen volt, mivel - ahogy a jelen elemzés mutatja - identitás és racionalitás dinamikus és kölcsönös viszonyban állnak egymással. Azonban az 1960-as és 1970-es években a nyugat-európai baloldal gondolkodásában döntő fordulat következett be. Ahelyett hogy megmaradt volna a „baloldaliság” tengelyét jelentő gazdasági identitások mellett, elfogadta, hogy néhány másik identitás is a baloldali eszme részét képezi - legfőképpen a nemi szerepek, a feminizmus és a faj (a bevándorlók etnicitása) tekintetében. Mindez részben a környezetvédelmet is magában foglalta, bár a baloldal és a zöldek közötti kapcsolat mindig nehéznek bizonyult. A környezetvédelem perifériáján található állati „jogokat” például a baloldalnak már jóval nehezebb volt felvállalnia, bár a mozgalom jelentős energiákat mozgósított e célból.

Ez az összefogás alapjában véve egyetlen, nagy jelentőségű elv mentén szerveződött: a kapitalizmus képtelen a társadalmi igazságosság biztosítására, mert bizonyos csoportokat folyamatosan kizár a tulajdonképpeni hatalom gyakorlásából. Sok idő kellett ahhoz, hogy a hagyományos baloldal megértse - sokan máig nem fogták fel -, hogy a gazdasági identitások egykori jelentősége lehanyagolt, amióta körülbelül a társadalom négyötöde számára a jólét vált normává. Azonkívül a munkamódszerek forradalmi változásaként a fizikai munkáról a nem fizikai munkára helyeződött át a hangsúly, a gyári munka hanyatlásával párhuzamosan nőtt a szolgáltatások jelentősége, és elkerülhetetlenül megváltoztak azok a gazdasági identitások, amelyektől a baloldal hagyományosan függött. A szegénynek és szakképzetlennek maradók gazdasági identitása és politikai súlya túl kevésnek bizonyult ahhoz, hogy rájuk támaszkodva a baloldal fenntarthassa a gazdasági identitás hagyományos politikáját.

Mindezzel nem állítom azt, hogy a gazdasági identitásoknak semmilyen befolyásuk nincs. Képesek befolyásolni a dolgokat, különösen zárt kulturális közösségekben és - ritkábban - a kulturális választóvonalakon kívül is. Például a piac egységesíti az életmódot, széles körben hasonló szabadidős tevékenységeket, ízlést, öltözködési mintákat stb. hoz létre, tekintet nélkül az etnicitásra. Mutatis mutandis, az ipari munka megjelenése hasonlóan hatott Marx korában.

Azonban a gazdasági identitások, úgy tűnik, nem képesek túllépni saját korlátaikon. A gazdasági határ az marad, ami volt - gazdasági határ, melyet gazdasági impulzusok és számítások befolyásolnak. Pontosán azért, mivel átjárható és mennyiségi mutatókkal is meghatározható, csupán behatárolt szimbolikus rezonanciája van, illetve csak korlátozottan képes mélyebb rezonanciák létrehozására. A gazdasági identitáson alapuló kötődések túlságosan racionálisak, ezért képtelenek ellenállni a nagyobb változásoknak. A hagyományos baloldal mindig is panaszkodott amiatt, hogy ha egy proletár kiemelkedik gazdasági státusából, akkor szakít előéletével is. Ez természetes, mivel racionálisan viselkedik.

A közösséggel szembeni lojalitás mélyebb szintjeit - mondjuk így más által strukturálja, mint a kereslet-kínálat. A kulturális közösség követelménye általánossá válik- A közösség által teremtett szimbolikus szféra kerül előtérbe, a gazdasági identitás a gazdasági tevékenységre korlátozódik. Ennélfogva az életmódok, a divatok és a munkavégzés alapján azt mondani, hogy a világ mindenütt hasonlóvá vált, olyan közös tévedés, amelybe mind a hagyományos baloldal, mind a nacionalisták beleesnek, noha egész más alapon. Valójában a gazdasági identitások meglepően gyengék a nem gazdasági identitások irányításában, és csak

néhány speciális esetben lehetnek hatással azokra. Így, amikor a jólét közel egyenlő arányban oszlik el két vagy több azonos államban élő etnikus közösség között, a gazdasági sérelmek kikerülnek az etnikumok közötti kapcsolatokat megzavaró témák közül. Ezáltal a gazdasági identitás nem lenne több az etnikumok közötti súrlódást csökkentő körülménynél.

Ami az új eszmei koalíciót illeti, ez pontosan azon az alapon követelt részt a hatalomból az onnan kiszorultak számára, hogy ezeket identitásuk okán zárták ki abból. Bár erre a szemléleti elmozdulásra akkor alig figyeltek fel, mégis jellegzetes pillanat volt. A baloldal ekkor kezdte kiterjeszteni figyelmét a gazdaságról néhány nem gazdasági identitás felé. A fordulat azt eredményezte, hogy a gazdasági identitások kielégítését többé már nem tekintették a társadalmi igazságosság követelésére adott válasznak. Ez az elemzés, már ameddig eljutott, korrekt következtetéseket vont le.

Ami meglepő ezekben az „új” identitásokban, hogy - nyíltan vagy burkoltan, de - általános érvényt követelnek maguknak. A nemi szerepeknek és a fajnak mint identitásnak a szószólói nem csupán azt hangsúlyozzák, hogy az általuk hangoztatott identitás az egyedüli, melyből az értékek levezethetők, hanem hogy egyedül ezek olyan értékek - és ezáltal olyan identitások-, melyek alapján a társadalmat meg kell szervezni. A feltételezést, hogy ezek valójában talán éppen a fejlett Nyugat sajátos körülményeire vezethetők vissza, mint kártékonyt utasították el. Az egyetemes felhasználhatóság követelése valószínűleg az új politikai identitások eredetével magyarázható. A szocializmus és a kapitalizmus közötti, látszólag mindenre kiterjedő ellentét univerzalizmusával szemben határozták meg magukat, egy olyan univerzalizmussal szemben, amelyben mindkét fél ideológiája általános érvényt követelt magának. Ahhoz, hogy hatalmi pozícióba kerülhessenek, szükséges volt hasonlóképpen egyetemes érvénnyel meghatározniuk magukat. Az etnicitás hatalmi követeléseinek megfogalmazása során más utat választ. Követeléseit egy meghatározott közösségre korlátozódnak, bár általánosságban elfogadja, hogy minden etnikus közösségnek létjogosultsága van.

Bármennyire jogos is a gazdaságitól a szélesebb identitások felé fordulni, a folyamat nem várt következményeként az identitáspolitikai kérdése visszatért a politika színpadára, mégpedig nem a jobboldalnak - ahol hagyományosan szerepet játszott -, hanem éppen a baloldalnak köszönhetően. A gondot az okozta, hogy a baloldal megpróbálta szétválasztani az elfogadható és elítélendő identitásokat, a politika viszont nem így működik. Mivel a nem gazdasági identitások visszakerültek a politika fő áramába, az identitás nevében számos olyan követelés került előtérbe, amely a baloldal szemszögéből elítélendő volt. Az etnicitás nem csupán a harmadik világ országaiból Nyugatra vándorlók etnikai identitására vonatkozott, hanem a régóta letelepedett európaiakéra is. Ezen szemléletváltás következtében az etnicitás olyan jelentőségre tett szert, mint 1945 óta soha.

A nyugat-európai nem bevándorló-központú kisebbségi politika jellegzetessége az volt, hogy a demokratikus állam, bár kénytelen-kelletlen megtűrte, igyekezett az etnicitást, amennyire lehet, háttérbe szorítani: Az 1960-as és 1970-es évek etnikai megújulását (Skóciában, Katalóniában, Dél-Tirolban, de a politikailag kevésbé jellegzetes mozgalmak esetében is, mint például Nagy-Britanniában) „tiltakozó mozgalmakként kezelték, melyekről úgy gondolták, hogy gazdasági engedményekkel és néhány kulturális rendelkezéssel - ilyen volt a helyi nyelvek támogatása - le lehet szerelni. Minden esettel egyedülálló, nem tipikus jelenségként foglalkoztak, és határozottan elutasították, hogy a megoldást a kollektív jogok megadása jelentené. Emögött az a meggyőződés állt, hogy az engedmények következtében a mozgalmak elhalnak

Asszimiláció

A XX. századi identitáspolitikák többségének megértéséhez nem hagyhatunk figyelmen kívül egy fontos kérdést - az asszimiláció problémáját. Az újkort megelőzően az asszimiláció politikai jelentőség nélküli, esetleges jelenség volt, és a migráció csekély mértéke miatt nem vált tömegessé. Az egyik modern kor előtti példa erre a hugenották asszimilációja. Az angol és a porosz társadalom általi asszimilációjuk lassú, három nemzedéken át tartó folyamat volt, nyomai még ma is felfedezhetők a francia eredetű családnevekben. A népesség nagy tömege élt változatlan, statikus létfeltételek között. Az etnikai identitás elvétve lehetett ugyan konfliktus forrása, mivel azonban nem tekintették a politikai hatalom elsődleges alapjának, nem szült mélyebb ellentéteket. Az uralkodók nem az etnikai tudat alapján mozgósították harcra népeiket.

A múlt ezen példáit néhány mai elemző olyan aranykorként emlegeti, amikor a különböző etnikus csoportok békében éltek egymás mellett, világukat nem fertőzte meg az átpolitizált etnicitás járványa. Az általuk kialakított kép hitelességét egyrészt megkérdőjelezhetjük, másrészt túl kell lépünk a vele való történelmi visszaéléseken, és még inkább szükséges megvizsgálnunk, mi változott a modern korban a korábbihoz képest, amikor az etnicitás nem okozott komoly problémát, nem volt cél az asszimiláció. A legfontosabb változást az állam természetében és egyre növekvő racionalizálási képességében kell keresnünk. Mindez egyre nagyobb konszenzust igényelt az állam lakosai részéről, mely legeredményesebben az etnicitás hangsúlyozásán keresztül jöhetett létre. Következésképpen az állam a stabilizáció eszközének tekintette és hatékonyan ösztönözte az asszimilációt.

Ezáltal a nagy francia forradalomtól a második világháború utáni időkig az asszimilációt széles körben elterjedt és elfogadott dicséretes gyakorlatnak tekintették. Hallgatólagosan a modernizáció szükséges velejárójának tartották, a liberális és a szocialista baloldal egyaránt támogatta. Az asszimilációt egyfajta csereként értelmezték. Nagy vonásokban úgy jellemezhető, hogy az állampolgári státus fejében a falusi népesség elhagyta minden paraszti, vagyis nem politikai - etnikai, társadalmi, gazdasági identitását, cserébe pedig egy másik identitást szerzett. Ezáltal alkalma nyílt bekapcsolódni a magaskultúrába, életszínvonala emelkedett, és rendszerint nagyobb esélyt kapott a boldogulásra. Természetesen az esetek többségében nem kellett komoly etnikus határokat átlépnie.

A városi, polgári identitást, vagyis az asszimiláció modelljét addigra azonban már megalkották azok, akik vagy az uralkodó többséghez tartoztak, vagy ugyanazon nyelvi csoport tagjaiként viszonylag könnyen el tudták sajátítani a politikai uralkodócsoport nyelvét.⁵ Az eredmény az volt, hogy a városba költözők a politikai és gazdasági modernitás előnyeiért cserébe nagyrészt önszántukból elhagyták falusi identitásukat. Még akkor is ez történt, ha a városba költözőknek láthatóan nem kellett etnikai és nyelvi határokat átlépniük. A franciaországi vagy itáliai falusi népességnek például ilyenkor szinte új nyelvet, a helyi dialektustól távoli változatot kellett megtanulnia.

A modernizáció traumájának egyik központi eleme, hogy a falusi életmód során felhalmozott ismeretek nem csupán használhatatlanok a városban, de határozottan hátrányosak is. A parasztok a falujukban kialakított világképük által ösztönzött elvárásokkal érkeznek a városba, ahol a jártasságoknak tökéletesen új készletét kell elsajátítaniuk. A folyamat egyidejűleg jelenti a magaskultúra pszichológiailag eltérő nyelvezetének elsajátítását és mindannak elvetését, amit addig megtanultak. Ez a rendkívüli megpróbáltatásokkal járó folyamat egész addigi létük értelmét vonja kétségbe.

Az új magaskultúrák elfogadott nyelvezete jóval összetettebb volt, és jobban idomult a modernitás követelményeihez, mint a dialektusok. Ezen nyelvezet elsajátítása nélkül egyetlen etnikai csoport sem igényelhetett magának azonos elbírálást a nemzetek között. A modernizáció megkövetelte, hogy az ország népessége kialakítson, elfogadjon egy modern nyelvet. A vidéki dialektusoknak korlátozott politikai szókincsük volt, és nem feleltek meg a modernitás követelményeinek. Hiányzott belőlük az a kognitív kapacitás, melyet a

magaskultúra színvonala megkövetelt. Az új nyelv és az új életmód elsajátítása az új identitás megszerzésén keresztül hozzájárult egyfajta asszimilációhoz. Ebből a szempontból a társadalmi felemelkedés ekkor azonos az asszimilációval.

A faluból a városba költözés jóval több nehézséggel járt, és kulturálisan jóval komolyabb konfliktusokhoz vezetett ott, ahol a magaskultúra elfogadott nyelve filológiaiag nem állt kapcsolatban a falusi nyelvjárással. Amikor az asszimilációt tárgyaljuk, általában erre a jelenségre utalunk. Az 1960-as évekig ez a fajta asszimiláció sokkal gyakoribb és elterjedtebb, mint ahogy manapság gondoljuk, amikor az asszimilációt egyre keményebben elítéljük a multikulturalizmus nevében. De mai rosszállásunk nem elégséges magyarázat arra, hogy az asszimilációs folyamatok miért veszítettek erejükből, ha nem is tűntek el végleg. Szerepet játszott ebben egy másik tényező is, nevezetesen az egyének növekvő öntudata. A XX. században idővel még a falusi területek lakói is egyre inkább egy etnikus csoport tagjainak tekintették magukat. A modernitás és a háború - néha a kettő együtt - széles körű hatást gyakorolt Európa teljes népességére. A második világháború után már nehéz olyan csoportot találnunk, amely ne rendelkezett volna az etnikai öntudat bizonyos elemeivel, illetve ne Lett volna tisztában azzal, hogy az etnicitás bizonyos kapcsolatban áll a politikai hatalommal. Kétségkívül a XX. század hatalmas méretű tömegek városba áramlásának az időszaka. Léteztek kivételek is, mint Ukrajna és Belorusszia néhány paraszti közössége, amelyek elsődlegesen a vallás által határozták meg önmagukat, azonban az ilyen példák nagyon ritkák.

A fentiekből az következik, hogy az államok az asszimilációt azért utasították el az 1960-as években, mert meg voltak győződve arról, hogy az asszimiláció befejeződött. Már nem volt asszimilálható falusi népesség Európában. Az asszimilációt ekkortól minden kívülálló és jövevény esetében elutasították, mindenkire, aki „más” volt, úgy tekintettek, mint akinek meg kell őriznie „másságát”, és örüljön is ennek. Hozzá kell tennünk, hogy ekképpen a baloldal intellektuálisan elmozdult tradicionális álláspontjáról, ami első látásra meglepőnek tűnhet. Logikusan belegondolva azonban ez a gazdasági identitások elsőrendűségének hallgatólagos feladását jelentette, és válasz volt a harmadik világból érkező nagyszámú bevándorló által teremtett új társadalmi helyzetre. Az Európába vándorlót továbbra is csupán mint nem fehéreket azonosították és társadalmi-gazdasági helyzetüket figyelmen kívül hagyták. Elvárták tőlük, hogy érett, önálló állampolgárként integrálódjanak a társadalomba. Ez a politika azonban nem vetett számot a realitásokkal, tekintve, hogy az újonnan érkezők parasztok voltak, akik modernitás előtti falusi környezetből érkeztek egy ultramodern városi milióbe, és nem adták fel automatikusan egyik pillanatról a másikra falusi értékrendjüket csupán azért, mert egyik kontinensről a másikra költöztek.

Számos probléma jelentkezése elkerülhető lett volna, ha a bevándorlók identitását az európaiak nem az említett leegyszerűsítő attitűddel kezelik. A gyakorlatban a bevándorlókat etnikai identitásuk megőrzése helyett az asszimiláció Prokrusztész-ágyába erőltették. Megkívták tőlük, hogy nagyon rövid idő alatt sajátítsák el a polgári és etatista identitásokat, a társadalomban ennek nyomán kialakult traumákat és működési zavarokat pedig egyszerűen a többség rasszizmusának tulajdonították. A rasszizmus bizonyára létezett, de nem ez volt az egyedüli tényező.

Mélyebben megvizsgálva a folyamatot úgy tűnik, hogy létezik egy máig nem elemzett kapcsolat az identitáspolitika baloldali felkarolása és az asszimiláció között. Amint utaltam rá, történetileg a baloldal az etnikai asszimilációt - az állampolgárit nem említve - kívánatosnak és progresszívnek tekintette. Következésképpen az (Európában) újonnan modernizálódó csoportok etnikus identitását megszűnőnek látta. Ez a hozzáállás még ma is létezik. A nem kívánatos etnicitás olyan kifejezésekkel történő jellemzése, mint „törzsi” vagy „balkanizáció”, ennek az attitűdnek a maradványa. Senkinek nem jutna eszébe azonban azt mondani a harmadik világból bevándoroltak etnikai identitásáról, hogy „törzsi”. Ezáltal az

1960-as évek után a baloldal képviselőinek az asszimilációról mint támogatandó folyamatról vallott nézetei megváltoztak, és a fogalom máról holnapra reakciós értelmet nyert szemükben. A változás időben egybeesett a nem fehér bevándorlók nagy tömegének Nyugat-Európába érkezésével. A lényeges kérdés azonban az, vajon mi az összekötő kapocs a két folyamat között.

Ami a baloldalt illeti, a Nyugatra vándorló harmadik világbeliek identitását pozitívnak, ennek megőrzését pedig a multikulturalizmus előírásait követő történelmi feladatnak tekintette. Az asszimiláció ezáltal a jobboldal ügyévé vált. De a probléma ennél bonyolultabb és kínosabb. A beolvadásnak mint a nem európai bevándorlók számára felkínált egyik lehetőségnek az elutasításával a baloldal valójában kényelmetlen helyzetbe került, mivel így elvetette annak a lehetőségét, hogy a nem fehérek is asszimilálódhatnak. A multikulturalizmus elméletének kialakulásával a baloldalnak mindössze gyakorlati megoldásai vannak, amelyek szerint végül is a nem fehérek képtelenek asszimilálódni, és ezért nem is ajánlja fel számukra ezt a lehetőséget.

Amint az előbb tárgyaltakból világosan kitetszik, az asszimiláció jóval összetettebb folyamat annál, mint amelyet a multikulturalizmus elve tulajdonít neki. Történetileg az asszimiláció megkövetelte, hogy az állampolgárság jótéteményeiért cserébe az egyén elhagyja saját falusi identitását. Jelenleg az Európán kívüli területekről érkező paraszti származású bevándorlókat arra biztatják, hogy tartsák fenn etnikai identitásukat, annak ellenére, hogy beilleszkedésüket az európai modernitás polgári és etatista rendszerébe nem segítik elő magukkal hozott, etnikai identitásukba kódolt ismereteik. A kettő összeillesztése kudarcot vall.

Az Európából Nyugatra érkező bevándorlók sorsa azonban némileg eltér ettől. Világosan látni kell, hogy bármilyenfajta asszimiláció „utazást” jelent, a vidéki közösség szolidaritási kötelékének valódi és szimbolikus elhagyását. Ezért az európai bevándorlók akkulturációja, úgy tűnik, további elemzést igényel. A bevándorlók túlnyomó része már bevándorlása előtt rendelkezett politikai és kulturális öntudattal. Őket már megérintette vagy át is alakította a modernitás. Általában a magaskultúra követelményeinek megfelelő nyelveket beszélnek, amellyel morális értéket képviselnek. Vajon asszimilálnak-e, vagy asszimilálatlan testként tagozódnak be az etnikailag eltérő többségi társadalomba? A válasz számos tényezőtől függ.

Először nézzük a bevándorló csoport nagyságát. Ahol képesek rá és létre is hoznak egy kritikus számú népességet, ott a csoport asszimilációja lelassul vagy megáll. A következő kérdés, vajon mikor és mely okból alakítanak ki ilyen kritikus tömeget? Ebben az összefüggésben az eltávozás körülményei döntő fontosságúak. Ha politikai vagy gazdasági okból, a visszatérés szándéka nélkül hagyták el hazájukat, az asszimiláció gyorsabb és zavartalanabb. Ekkor, úgy tűnik, eltökélt szándékuk, hogy olyan mértékben hagyják el régi identitásukat, amennyire csak lehetséges. Ilyen helyzetben a csere elve tűnik meghatározónak. Ha menekülniük kellett hazájukból, sokkal valószínűbb, hogy megőrzik a kapcsolatot a magukkal hozott kultúrával, és átörökítik azt a következő generációra. Sok múlik a befogadó kultúra természetén: mennyire nyitott a bevándorlók felé, hogyan gondolkodik az asszimilációról. Néhány kultúrát a nyitottság magas foka és az asszimiláció feltételeinek biztosítása jellemez, máshol ez kevésbé nyilvánvaló. Ahol az asszimiláció feltételei nem biztosítottak, maga a folyamat is lassabb lesz.

Jelenleg a legtöbb nyugat-európai állam és társadalom az európai bevándorlók vendéglátójaként viselkedik, és kétirányú, némiképp ellentmondásos politikát folytat az újonnan jöttek és a többség identitásának kérdésében. Egyrészt az uralkodó megközelítés a befogadás mindenfajta nehézséget igyekszik elleplezni, vagy ha a problémák mégis felszínre törnek, azt kisebb csoportok idegengyűlöletének tulajdonítja. Másrészt a bevándorlók, szerintük, teljesen passzívak ebből a szempontból, nem kezdeményeznek, és egyáltalán nem tudják, hogy akarnak-e asszimilálódni vagy sem. Az Európából érkezőknek viszont elvették a

kedvét az „etnikai csoport státusának követelésétől, és elfogadják őket, akár részt kívánnak venni az asszimiláció folyamatában, akár ragaszkodnak saját kultúrájukhoz. Ismét megjelenik az a hallgatóságos vélemény, hogy csupán az európai bevándorlók képesek asszimilálódni, ez a lehetőség nem adatik meg a nem fehéreknek.

Ezen a kereten belül számos eltérő stratégiával találkozhatunk. A sor egyik végén található Franciaország, mely, úgy tűnik, állampolgári akkulturációra törekszik. Mivel azonban a francia állampolgári identitás teljesen gallicizált, mindez asszimilációhoz vezet. Ezért Franciaország visszautasítja a multikulturalizmust, és azt állítja, hogy nincs szükség rá. Kétségtelen, hogy a francia szélsőjobb megerősödése e politika kudarcának köszönhető. A muszlim bevándorlók hatalmas csoportjai kritikus méretű tömeggé váltak, és úgy látszik, hogy kultúrájukat továbbadják a következő generációnak is.

Nagy-Britannia, Hollandia és Skandinávia különböző típusú multikulturális politikát folytat, eltérő eredménnyel. Az egyik ki nem mondott cél az, hogy az újonnan érkezett bevándorlók tengerét lecsapolják, és vékony patakka szűkítsék.⁶ A bevándorlókkal szembeni ellenérzések még inkább növekednek, ha a többség attól fél, hogy a bevándorlás folyamata soha nem ér véget. Még nincs itt az ideje, hogy elemezhessük a multikulturalizmus teljes történetét, de bizonyos jelenségek arra utalnak, hogy Nagy Britanniában kidolgozott akkulturáció nyer teret. Ez egyre inkább az asszimiláció bevezető lépcsőfokának tűnik: a bevándorlók második nemzedéke beszédében, habitusában már teljesen asszimilálódik, és csupán külső antropológiai jegyeiben marad eltérő - és nem is olyan elkülönülő - a többségi társadalomtól. Ha az elemzés pontos, akkor a fajról és a multikulturalizmusról kialakított nyugati elképzelések viszonylag rövid időn belül meg fogják gátolni a további integrációt.

Németországot sokan nyilvánosan bírálták etnikumokkal kapcsolatos stratégiájáért. Nyílt ellenszenvvel tekintenek erre a politikára, amely, úgy mond, automatikusan megadja a német állampolgárságot az összes német etnikum számára. Következésképpen elterjedt a vélemény, hogy a németek ezáltal minden (?) nem német bevándorlót rasszista diszkriminációnak vetnek alá, mivel ragaszkodnak ahhoz, hogy az állampolgárság feltételét a „vér szerinti jog (*ius sanguinis*) képezze.⁷ Ez a nézőpont azonban leegyszerűsítő és félrevezető. Legelőször is tévedés, hogy minden német származásának automatikusan joga van a német állampolgársághoz. Jogot formálhatnak rá azok, akik a későbbi kommunista uralom alá tartozó államokba vándoroltak be; azok viszont nem, akik máshol próbáltak szerencsét. Így, mondjuk, a braziliai németek, akik nagyjából ugyanabban az időben hagyták el Németországot, mint a volgai németek, nem kerültek a *ius sanguinis* oltalma alá. Következésképpen nem a „tisztá vér önmagában, hanem a leszármazás és a politika együtt határozza azt meg, amely teljesen mást jelent. Ha származásuk okán valakik, akkor az osztrákok mindenképpen a német etnikumhoz tartoznak, mégis kirekesztődtek ezen jogokból.

Valójában a németek a háború utáni évek szociológiája által ösztönzött stratégiát követték. 1945 után Nyugat-Németországnak körülbelül 13 millió német integrációjának a problémájával kellett megbirkóznia. Ennek eredményeként a nyugatnémet állam nagyon nagy jártasságra tett szert a németek integrálásában. A német hagyományokból - Németország 1914 előtt, sőt még ezután is asszimiláló ország volt - logikusan következett, hogy az ország megpróbálta a bevándorló németeket Nyugat-Németország állami és polgári szokásaihoz asszimilálni. A keletről érkezett németek a leszármazás jogán németek lehettek volna, de minden más tekintetben különböztek az „igazi” németektől. Előre látható volt, hogy amíg a figyelem erre a folyamatra összpontosul, Németország igyekszik mellőzni a nem németek integrációját. Ismétlem, a szituáció jóval összetettebb, mint amilyennek első látásra tűnik. Valóban nehéznek bizonyult a törökök integrálása és akkulturálása, míg a jugoszlávoké könnyebb. Ez arra utal, hogy a törökök esetében a vallási határok - mind saját, mind a

többségi társadalom világnézete okán - sokkal komolyabb nehézségeket okoznak, mint az Európa déli részéről érkező szlávoknál.

Közép- és Kelet-Európában a kommunizmus időszaka alatti asszimiláció ettől eltérő módon zajlott le. A marxizmus-leninizmus elmélete szerint az etnikai identitások meglétének nincs komolyabb következménye, mivel a kisebbségi csoportok asszimilációja a „történelmi szükségszerűség” folytán mindenképpen bekövetkezik. Mégpedig úgy, hogy az állam uralkodó, nemzetalkotó etnikai csoportja kitölti az etnikai térségeket. 1989 után azonban az uralkodó csoportoknak rá kellett ébredniük a kellemetlen tényre, hogy multietnikus államokban élnek. Ettől kezdve ezekben az országokban nehézkes és alkalmanként kiegyensúlyozatlan kapcsolat alakult ki a multietnicitás és a demokrácia között. Nehéz elfogadni, hogy az 1990-es évek demokráciája már nem az 1890-es éveké, és a kisebbségek asszimilációja egyszerre elítélendővé és megvalósíthatatlanná válik.

Azért megvalósíthatatlan, mert ha egy letelepült népesség a saját környezetében maradt, és egy etnikai közösség tagjaként kezdte elsajátítani a magaskultúra normáit, többé már nem asszimilálódik. Hasonlóan az a lehetőség is megszűnt, hogy a kisebbségben lévő etnikai csoportok tagjai vidékről a városba tett szimbolikus utazásuk által asszimilálódjanak. A kommunista időszak alatti urbanizáció olyan kegyetlenül ment végbe, hogy a demokratikus társadalmakkal ellentétben képtelen volt fenntartani azt a cserefolyamatot, melynek során a városba vándorlók polgári jogokhoz jutottak volna. A kommunista identitásból hiányzott az ilyen szándék, a „homo communisticus” sosem kívánt polgárrá válni. Ennélfogva a kommunizmus alatti nagy népességmozgások - a paraszti népesség száma a kommunizmus időszaka alatt megközelítőleg a népesség feléről a negyedére csökkent - nem teremtettek lehetőséget az akkulturációra, és alig eredményeztek többet, mint az egyszerű kommunista proletáridentitás kialakulását, minimális etnikus tartalommal. Ebben az értelemben a marxizmus-leninizmus akaratlanul is kedvezett az etnikai kisebbségeknek.

Ugyanakkor a különböző megpróbáltatások emléke, melyeken az etnikai kisebbségek csoportjai átestek a kommunizmus időszaka alatt, megteremtette az etnikumok közötti bizalmatlanságot: ezt a kisebbség esetében az asszimilációtól való félelem, a többség részéről pedig a frusztráció táplálta. Ezekben az országokban a jelenlegi demokratikus rendszerek jóval nagyobb nyitottsága - amelyhez a Nyugatról érkező nyomás járul fokozatosan olyan helyzetet teremthet, amelyben a hagyományos, zsigeri félelem a csoport túléléséért enyhül, noha vannak és lesznek visszaesések.

Az asszimiláció itt leírt elemzésének végső következtetése, hogy Nyugaton a multikulturalizmus időszaka valószínűleg egy generációra korlátozódik. Ezután a most elhalasztott probléma - hogy vajon mit lehet kezdeni azokkal a nem fehér bevándorlókkal, akiknek identitása egyre jobban közeledik a többségéhez - vissza fog térni a politikai és kulturális tennivalók közé. Ebben az értelemben kiderülhet, hogy a multikulturalizmus nem más, mint olyan stratégia, mellyel késleltetni lehet a hiteles választ arra a kérdésre: hova vezet a nagyszámú, nem fehér népesség jelenléte a fehér többségi társadalomban.

Közép- és Kelet-Európában az etnikumok közötti kapcsolatok teljesen új korszaka köszöntött be, amelyben az etnikai kisebbségek asszimilációja a múlté (mivel a kisebbségeket nem bevándorló csoportok alkotják), és az etnikumok közötti folyamatos, bonyolult egyezkedések ezen rendszerek normális jellemvonásává válnak.

A hatalom működése

Hogy jobban megérthessük az 1990-es évek politikai vitáinak természetét-amikor a politikai hatalom létrejöttében sokkal nyíltabban szerepel együtt a józan ész és az identitás -, fontos megvizsgálnunk a hatalom működésének mechanizmusát. Mindez olyan elemzést igényel, amely nem csupán a hatalom konkrét, intézményesített formáit, illetve a politika

nyilvánosan megfigyelhető működését és eszközeit veszi figyelembe, hanem a hatalom szimbolikus, kevésbé nyilvánvaló dimenzióit is. Röviden összefoglalva: a hatalom látható dimenziói érzékenyek a józan észre, elemezhetőek a funkció és a hatékonyság feltételrendszere szerint – mindez azonban nem ad kielégítő magyarázatot a politika működési mechanizmusára. Mindig, bármely emberi közösségben a rend megteremtésének, Mircea Eliadet idézve⁸ „a káosz kozmoszá alakításának” egyes elemei szimbolikus formában kódolódnak, és rítusokon keresztül nyilvánulnak meg. Mindehhez alapvetően koherenciára van szükség. Az identitás létrehozza és kifejezi ezt az összetartozást, melynek fennmaradása nem bízható a véletlenre. A közösség szilárd alapjainak fenntartása érdekében ezen folyamatok megszentelt jelleggel bírnak, hogy így mentesek legyenek a felülvizsgálat alól, és ellenállhassanak a megismerés bővítését célzó eljárásoknak.

A közösségek számára a kulturális reprodukció annyira fontos, hogy azt mindenképpen meg kell védeniük a mindennapos kognitív megmértetéstől. Szabályai nem válhatnak politikai viták tárgyává, mert ha azzá válnának, nem létezne olyan második szabályozórendszer, mellyel a politikában használatos formális, nyílt működést és folyamatokat irányítani lehetne. Így az informális, rejtett szabályok rendszere, a szolidaritás és az érthetőség veszélybe sodródna. Az a közösség, amelyben minden hatalmi szint folyamatos vita tárgyát képezheti, a káosz és az anarchia, a „mindenki mindenki ellen” állapota felé halad. Ezért mindenekelőtt a szimbolikus szféra feladata, hogy őrkdjön a közösség stabilitása felett, és megteremtse az identitáspolitikák színtereit képező határokat. Röviden szólva: ezen a ponton találkozik a ráció és az identitás. Itt találkoznak az intézmények a szimbólumokkal, itt lépnek érintkezésbe a társadalom látható részei a láthatatlanokkal.

A gondolat, hogy a hatalmat el lehet számoltatni, azt is jelenti, hogy személyes tapasztalat tárgyává lehet tenni. Ezért a hatalomnak egyszerre kell személyesnek, mégis pártatlannak lennie, hogy az egyén egyrészt tudatában legyen annak, hogy a hatalom nyitott a problémáira, ugyanakkor a hatalmat senki se használhassa fel ellene kénye-kedve szerint. A személyesnek egyensúlyba kell kerülnie a személytelennel. Az egyénnek éreznie kell, hogy a hatalom pártatlan, személytelen folyamatai és mechanizmusai saját valós, személyes tapasztalatának a részét képezik, és egyúttal, hogy mások személyes hatalmát ezek a mechanizmusok semlegesítik. Mindezt igen nehéz megvalósítani, a ráció és az identitás egyfajta aktív összekapcsolása nélkül pedig képtelenség. Az egyik biztosítja a pártatlan biztonságot, a másik a tapasztalatok személyességét. A kettő csak együtt teremtheti meg a rend és az összetartozás tudatát, mely által az egyén úgy érezheti, hogy a hatalmat igazságosan használják fel, és alkalmazása nem válik félelem forrásává.

A politikai elemzések-köztük az identitáspolitikai elemzések-jelentős része vagy igyekszik figyelmen kívül hagyni a hatalom szimbolikus dimenzióját, vagy elutasítja azt. A szimbólumok szerepének megértése nélkül azonban az elemzés tökéletlen lesz, mivel okozati összefüggésekre és motivációkra szűkül. A szimbólumok, a mítoszok és a rítusok szerepét szem előtt tartva, valamint figyelembe véve az emberi társadalmak működésének magától értetődő folyamatait, a kulturális reprodukció teljes racionalitása világossá válik, így a józan ész és identitás közötti látszólagos ellentét feloldódik.

Ha elfogadjuk azt az elképzelést, miszerint a csoportokba tartozó emberi lények olyan közösségek létrehozásán munkálkodnak, amelyekből a jelentéseket, a morális szabályokat, kapcsolatokat és az ismeretek formáit levezethetik, bárki kielégítő magyarázatokat találhat olyan cselekedetekre, melyek máskülönben jelentés nélkülinek és irracionálisnak tűnnek. A kollektív emberi cselekedetek egész sora minták létrehozását és szabályok megteremtését igényli, amelyeknek segítségével az ember helyesen értelmezheti a konkrét, intézményi szinten végbemenő eseményeket, amennyiben a szimbolikus dimenziókat is elemzi.

A modern nemzetek természete

A fentebb vázoltakból következik, hogy mind az intézményi, mind a szimbolikus szinten identitások formálódnak meg, és a két szint fordított, reciprokviszonyban áll egymással. Egy intézmény létrehozhatja saját szimbolikus dimenzióit, és részben e szimbólumokhoz való kötődésük által képes megújulni. Így a szimbólumok használata - zászlók, emlékművek, ünnepélyek stb. - nem minősül fölösleges különködésnek és egy, a racionalitás előtti korhoz történő visszatérésnek, hanem ezek az identitás megteremtésének és fenntartásának elemei. Mellőzésük pedig veszélyeket rejt magában.

Mindenfajta közösségi cselekedet identitásokat alakít ki. Ezek közül a politika birodalmában négy folyamatot tekinthetünk leginkább lényegesnek. A négy folyamat együtt működik, hat egymásra és alakítja egymást, a kölcsönös függőség egész rendszerét hozva létre. Először is ott vannak az állam által nyújtott identitások.⁹ Ugyanannak az államnak a kötelékében élő emberek azonos szokásokat és gyakorlatot alakítanak ki. Mert akiket azonos módon adóztatnak vagy ellenőriznek, azok közös tapasztalatokkal rendelkeznek. A modern államot egyre növekvő komplexitás és intenzitás jellemzi; a sokoldalú állami szabályozás által létrehozott identitások összekovácsolják az egy államban élő embereket. De ha az állam polgárainak jóváhagyása nélkül működik, vagy túl nagy szerepet tulajdonítanak neki, könnyen merevvé és bürokratikusává válhat. Ahogy a monokultúrák érzékenyek a betegségekre, ugyanúgy a túlságosan etatizált országok hajlamosak nehézkessé és labilissá válni. Az államnak szüksége van a civil társadalomra ahhoz, hogy nyitott legyen az újdonság és a változatosság kihívásai iránt, és együtt tudjon élni a mássággal.

Másodszorra említendő a civil társadalmak aktivitása, az egyesületek, a kormánytól független szervezetek, érdekcsoportok, testületek tevékenysége, melyeken keresztül az egyének és csoportok kifejezésre juttatják törekvéseiket, és választanak. De ha nem védi biztos, következetes jogi keret, illetve nincs a társadalom különböző csoportjait összekötő kölcsönös védelem, a civil társadalom gyorsan „civilizálatlanná” és anarchikusává válik. Ilyen keretet viszont csak az állam tud nyújtani.

A harmadik jelenség az etnicitás. Ez a legvitatottabb identitás, amely különféle negatív minősítéseket von magára, főként ha az európai etnicitást egy többségi közösség szemszögéből tárgyalják; a kisebbségek etnicitása megint mást jelent. Ám ez így túl egyszerű. Etnicitás nem létezik légüres térben, azt az állam és a civil társadalom hívja elő. Az állam pedig - ha nem is vallja be - lekötelezettje az etnicitásnak, mivel a megegyezésen alapuló szolidaritás az etnicitáson keresztül jön létre. A civil társadalom szintén függ az etnicitástól, ami kommunikációs lehetőségeket és hallgatólagos értelmezéseket kínál neki. Ezek az ismeretek átnyúlnak az etnikai választóvonalakon, de így mindig nehezebben működnek, mint az etnikai közösségen belül. A semlegesnek tekintett állam szerepe itt döntő fontosságú.

A negyedik tényező viszonylag új, de jelentősége egyre nő. Ez a nemzetközi dimenzió. Európa integrációjával új, nemzetek és államok feletti identitások jönnek létre. Az Európai Unió - mindenekelőtt azért, mert a szervezet a tagállamoktól függetlenül önállóan kezdeményezhet a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenységek központjává válik. A tagállamok akár támogatják, akár ellenzik az Unió kezdeményezéseit, ez identitásként működő összetartozást teremt számukra. Ebben az összefüggésben az Unió által szentesített szabályok (acquis communautaires) igen nagy jelentőséggel bírnak: rajtuk nyugszik az európai identitás egy része, akár üdvözlük őket a tagországok, akár tiltakoznak ellenük. Ebben az értelemben az Európai Unió már más úgy működik, mint egy állam. Természetesen hiányzik belőle a modern állam rendkívüli szabályozóképesége, de a hasonlat azért érvényes.

A nemzetközi identitás azonban szélesebb fogalom, több az Európai Közösségnél. Születőben van a nemzetközi civil társadalom, a kormányoktól független szervezetek és érdekcsoportok hálózata, mely előtt a határok nem jelentenek akadályt. Jelen van a multinacionális vállalatok gazdasági dimenziója, határokon átívelő gazdasági tevékenysége. A törekvés ezen tevékenységek ellenőrzésére a fejlődő nemzetközi identitás egy újabb alkotóelemét jelenti, amire a globalizáció épül. Ez pedig nem csupán a gazdaság, hanem az 1990-es évekre jellemzően a hírközlés, az ízlés, a szabadidős tevékenységek és a kölcsönhatásban lévő döntések globalizációját is jelenti. Nem valószínű, hogy ez a folyamat megállna.

A felsorolt négy identitás által ösztönzött folyamatok hatnak egymásra, habár intenzitásuk eltérő lehet. Ha e folyamatok egyike gyenge, a többi megerősödik, és a belőlük fakadó identitások egyensúlya felbomlik. Ez idézte elő például az etnicizáció Közép- és Kelet-Európában megfigyelt túlzásait. Nem arról van tehát szó, hogy a posztkommunista világban az emberek konokul kötődnek „elavult” etnikai identitásukhoz, hanem inkább arról, hogy az állam és a civil társadalom gyenge és kevésbé bizalomgerjesztő intézményeivel szemben az etnicitás hitelesebbnek tűnik. Ez a továbbiakban azt eredményezi, hogy ha majd ezen országok elvégzik a semleges állam újjáformálásának történeti feladatát, az etnicitás elsődlegessége csökkenni fog, és az állampolgárság elvesztheti etnikus töltését.

A Nyugat és Kelet közti szakadék

A Nyugat nagyon eltérő tapasztalatokat szerzett Közép- és Kelet-Európáról. Ez a közhely megérdemli, hogy újra elemezzük, mivel sem a nyugatiak, sem a közép- és kelet-európaiak nem sokat léptek előre a másik megértésében. Ugyanis a kommunizmus vége óta kapcsolatok meg nem értésen vagy legjobb esetben a „félíg értésen” alapszik. Mélységes különbségeket találunk stílusban és tartalomban, szakadékok választják el értelmezéseiket, amelyeknek mintha semmi közük nem lenne egymáshoz. Újságírók és politikusok, értelmiségiek és teoretikusok olyan eltérő nyelvezetet használnak, melyben a jelentések megfelelése erősen korlátozott. Így a gyakran felbukkanó „etnikai” kifejezés melyet a teoretikusok viszonylag semleges jelentéssel használhatnak – Közép és Kelet-Európára alkalmazva igen negatív felhangot kap, míg paradox módon ugyanennek a szónak Nyugaton pozitív kicsengése van, ha a harmadik világbeli bevándorlók etnikai identitására alkalmazzák.

A Kelet és Nyugat között húzódó „törésvonalaknak” gyakorlati következményei vannak. A nyugatiak néha idealista, máskor haszonszerzési céllal, esetleg önzetlenül vagy éppen önmagukat „reklámozva” indulnak Közép- és Kelet-Európába. Azonban csak elvétve próbálják megérteni a közép- és kelet-európai élettapasztalatokhoz kötődő, a nyugatitól igen eltérő jelenségeket. Amit hallanak, azt saját gondolatvilágukra és tapasztalataikra fordítják le. Az eredmény nem mindig segíti őket hozzá pozitív kép kialakításához. A nyugatiak könnyen azzal térhetnek haza, hogy a kelet- és közép-európaiak megbízhatatlanok és önféjűek, az utóbbiak pedig hajlamosak leereszkedőknek és érzéketleneknek látnia hozzájuk érkezőket.

A nyugatiak saját gondolat- és beszédstílusukat pragmatikusnak, professzionálisnak és jövőorientáltnak tartják, melyet nem befolyásolnak a nyílt értékítéletek - az tehát „racionális. A posztkommunistákra viszont úgy tekintenek, mint akiknek világában a történelem, a pátosz, a harag és az igazságtalanság érzése dominál. A „keleti” és „nyugati nacionalizmus eltérő sémái, amelyeket rendszeresen megtalálunk Európa történelmének hagyományos összefoglalóiban, úgy tűnik, mintha újratermelődnének. Szükséges leszögezni, hogy ez a megkülönböztetés nem több mint szimptóma, sőt csupán részleges szimptóma. Nem valamiféle eredendő közép és kelet-európai tökéletlenség bizonyítékai, hanem jellegzetes történelmi, kulturális és szociológiai körülményekből fakadnak, melyekre ezek voltak a legkézenfekvőbb és legracionálisabb válaszok. A közép- és kelet-európaiak azért válaszoltak

problémáikra éppen ilyen módon, mert aggodásuk közösségeik kulturális reprodukciójáért és túléléseért valódi és hiteles tapasztalatokon alapult. A nyugatiak lenézhetik őket, de számukra a valóságban sohasem adatott meg ez a tapasztalat.

Európa integrációjának következő lépése - a keleti bővítés - olyan problémákat hoz felszínre, melyekkel még alig szembesültünk, és nem is értjük őket igazán. Jelenleg az Európai Unió az államot helyettesítő intézményként működik hatalmában áll szabályozni és racionalizálni, noha csupán az élet viszonylag korlátozott területein. De még ez a korlátozott hatalom is elkezd kiterjeszteni fennhatóságát a hagyományosan az államok által felügyelt területekre. Az Európai Unió hatalmának kiterjesztése elvileg közös megegyezésen alapul, valójában azonban az elitek közötti alku tárgya, és kétfajta problémát vet fel.

Az Unió hatáskörének kiterjesztése egyszerre vitatott és támogatott. Az eljárás sajátossága, hogy ha egyszer a tagállamok az Unióra ruházzák a hatalmat, az a továbbiakban önállóan gyakorolhatja azt a tagállamokkal való konzultáció nélkül. Ez azt jelenti, hogy az Európai Unió úgy működik, mint identitást létrehozó képződmény. Igyekszik megteremteni saját rendjét és koherenciáját; a társadalmak reagálnak erre a racionalizálási törekvésre, és egyre hasonlóbakká válnak; a végeredmény az európai identitás kialakulása.

Ahol az állam erős, és sikerrel integrál eltérő népeiséget egyetlen, viszonylag összetartó identitásba - mely épít mind az etatista (állam által irányított) identításokra, mind az etnicitásra -, ott az Unió hatalmának további kiterjesztése fenyegetőnek tűnik. Olyan folyamatnak tekintik, amely nem elsősorban az állam szuverenitását, hanem éppen a társadalom etnicitását veszélyezteti. Ilyen körülmények között a további integráció etnikus felhangú reakciót vált ki, annak ellenére, hogy csupán elvétve tárgyalják a problémát nyíltan etnikai megközelítésben. Jóval gyakoribb, hogy az integrációellenes álláspont a hagyomány és a szimbólumok hangsúlyozásán keresztül nyilvánul meg, mint például az Egyesült Királyságban és Franciaországban.

Ott, ahol az állam gyengébb, az állam és az etnicitás közötti kapcsolat kevésbé szoros, ennél fogva a hatalom átruházása Brüsszelre kisebb felzúdulást vált ki. Sőt, ha az államot az ott élők nem tekintik eléggé hatékonynak és semlegesnek, lelkesen üdvözölhetik Brüsszelt, olyan, államok felett álló egységnek tekintvén az Uniót, melynek utasításaiban és szabályrendszerében jobban megbíznak. A posztkommunista államok ebbe a kategóriába sorolhatók Itt az Európai Unióra azért van szükség, hogy a bukott kommunista államok szerepét betöltse. Ugyanakkor mivel a posztkommunista államok viszonylag gyengék, az Unió előírásainak bevezetése nehezebb számukra, így az általa létrehozott identitás is kevésbé lesz intenzív és mindenre kiterjedő.

A kérdésnek azonban egyéb vetületei is vannak Míg az erős államok teljes mértékben és hatékonyan teljesítik az Unió követelményeit, a gyengék erre nem képesek. Ez hirtelen felgyorsítja az integrációt, és a folyamat intenzitásának egyenlőtlenségét eredményezi. Ahogy növekszik az Európával való azonosulás, az országok közötti egyenlőtlenségek ellenérzést válthatnak ki. Ugyanis az egyik nemzet jogi, morális és politikai alapot szerez arra, hogy bírálja a másikat. Talán éppen ez lehetett az „alapító atyák” szándéka, de ettől még nem kevésbé nehéz elviselni. A nemzetállamok még ma, az egyre növekvő egymásrataltság korszakában is egyfajta sérthetlenséget igényelnek maguknak, és a belügyekbe való be nem avatkozás elvét hangoztatják.

Ahogy az Európai Unió fokozatosan növeli szabályozásának intenzitását, valószínűleg úgy fog nőni a szabályozással szembeni ellenállás is. Az integrációs folyamat végén található küszöböt egyáltalán nem könnyű átlépni. Amint megállapítottuk, az állam a félelem elűzéséhez szükséges rend megteremtésének nagyon hatásos intézménye. Kipróbált és megbízható. Kölcsönös, megegyezésen alapuló kapcsolatot hozott létre a társadalommal. Az Európai Unió még távol áll ettől, de hasonló intenzitású kapcsolatot kell kialakítania a társadalommal, még mielőtt teljesen függetlenedik az őt alkotó államoktól. Bár jelenleg az

Unió jogilag és szervezeti felépítésében a tagállamoktól függetlenül működik, kulturálisan és szimbolikusan - identitásán keresztül - csak kismértékben vagy egyáltalán nem képes megteremteni egy, az államéhoz hasonló konszenzust.

Annak a bizonyos küszöbnek az átlépése az Unió iránti bizalom nagymértékű növekedését követeli meg, különösen az erős államokban, amelyekben az állam működése igen hatékony. Pedig e lépés megtétele kétségtelenül az integráció következő fázisának kulcsfontosságú feladata. És noha az Európai Unió előtt ott van a küszöb, mégis érthetően habozik, hogy vajon megtegye-e ezt a lépést.

Összefoglalás

Európa, az európai integráció és az Európai Unió számára tehát kulcskérdés, hogy hogyan lépje át ezt a küszöböt. A fentebb leírt elemzésből következik, hogy intézményi és jogi aktusok nem tűnnek ehhez elégségesnek. Az Uniónak a konszenzust teremtő szimbolikus dimenzió felé kell elmozdulnia. Európa szimbolikus hatalma jelentősen növekedni fog, ha vállalja ezt a feladatot. Szimbolikus szinten egyetértésre jutni, ez Európa következő nagy kihívása. A kérdés csak az, hogy a jelenlegi tagállamok hozzájárulnak-e ehhez, és vajon vonakodva vagy lelkesen teszik-e. Nagyon ritka, hogy egy sikeres képződmény egy ma még absztrakt törekvés jegyében lemondjon arról, ami jól bevált. De pontosan ez az, amit az európai integráció folyamata megkövetel.

Olyan hatalmas és merészen messze tekintő vállalkozásról van szó, mint amilyen Európa eredeti „pályára állítása”, újraindítása volt az 1950-es években. A mostani feladat azonban jóval nehezebb, mert jelentős része a politika és a hatalom azon szféráihoz kapcsolódik, amelyek a kulturális önújratermelés biztosítása céljából kerültek előtérbe. A keleti bővítés intézményi szinten nehezíti meg a feladatot, mivel az Európai Unió szervezetét állítja kihívások elé. A posztkommunista államok azonban sajátos tapasztalataikkal szintén hozzájárulhatnak a küszöb átlépéséhez, mivel a nyugati államoknál jóval szélesebb körben alkalmazzák a szimbolikus politikát. Ráció és identitás szintézisének megteremtésében - ami a jelen írás fő gondolata - valóban hangsúlyos szerepet kaphat az a sajátos jártasság, amellyel Közép- és Kelet-Európa képes hozzájárulni az európai integráció folyamatához. Ha van eszme, amelyre Európa felépül, az a sokféleség és annak kezelése. Ez valójában Európa közös öröksége.

JEGYZETEK

- 1 Gellner, Ernest: *Reason and Culture: the Historic Role of Rationality and Rationalism*. Oxford, Blackwell 1992.
- 2 Ennek a gondolkodói iskolának egyik jelentős alakja Michael Ignatieff. Lásd a *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*. London, Verso 1994 és „Who are we now??” (*Prospect*, 29. 1998 április. pp. 18-23.) című munkáit.
- 3 Benningsen, Alexandre-Wimbush, S. Enders: *Muslim National Communism in the Soviet Union*. Chicago, University of Chicago Press 1979.
- 4 Bottomore, Tom-Goodé, Patrick (szerk.): *Austro-Masxism*. Oxford, OUP 1978.
- 5 Armstrong, John: *Nations before Nationalism*. Chapel Hill NC, University of North Caroline Press 1982.
- 6 Ignatieff: „Who are we”, lásd a 2. jegyzetet.
- 7 Ezen megközelítés jellegzetes munkája Brubaker, Roger: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge MA, Harvard University Press 1992.
- 8 Eliade, Mircea: *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*. London, Penguin 1954.
- 9 Lásd többek között Gombár Csaba és tsai (szerk.): *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az Államról a 20. század végén*. Budapest, Helikon for Korridor 1997.

GYÖRGY SCHÖPFLIN

Reason, Identity and Power

One of the central tensions in the organisation of power has been that between reason and identity. Rationalists reject any thought that power might accrue simply by identity (ie birth), and protagonists of identity politics insist that reason alone cannot provide for all contingencies in politics. In this article it argued that both are needed, that both citizenship (reason) and ethnicity (identity) are essential and interdependent aspects of political power and organisation. Once this mutuality is accepted, many of the conflicts in Europe can be understood more clearly. However, the legacy of the past is still strong and there is great reluctance on the part of rationalists to accept that identity has a role to play. The role of identity has become more salient since the end of the Cold War, partly because the epic contest between Marxism-Leninism and liberal democracy screened out alternatives, but there is an urgent need to recognise that identity has a rationality of its own - cultural reproduction - and that it can constitute an authentic part of democratic politics in conjunction with the rationality of citizenship. The left in Western Europe has accepted identity politics as legitimate when the identities of migrants are concerned, but only very reluctantly when historically established groups demand access to power on the basis of their identities. Assimilation and multiculturalism have posed serious problems in the post-war years and new solutions will have to be found after 1989. Finally, there are major gaps in the experience of Western Europe and the post-communist world in the context of identity politics and these will influence the process of eastward enlargement.